

УДК 140.8
Г 57

Ольга ГОЙМАН

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ МІФОТВОРЧОСТІ

У статті стверджується, що масова культура стала основним підґрунтям для формування міфології. Автор акцентує увагу на тому, що міф став невід'ємним елементом політики, її ідей та технологій. Розглянуті основні риси політичної міфотворчості з огляду на теоретичні обґрунтування західноєвропейських філософів. Наведені основні моделі політичних міфів та їхні характеристики.

Ключові слова: міф, політична міфологія, міфологізація, свідомість, масова свідомість, масова культура.

Постановка проблеми. Не дивлячись на детальне обґрунтування “теорії раціоналізму” М.Вебера, міф був, є і буде найважливішою частиною життя як окремої людини, так і соціуму. Чимало дослідників відзначає, що ХХ ст. – час другого народження міфів, а початок ХІХ ст. – період повернення до міфологічного мислення. Цьому процесу сприяли, по-перше, визнання міфу вічно живим началом, що виконує практичну функцію й у сучасному суспільстві; по-друге, виявлення зв'язку міфу з ритуалом; по-третє, отождолення міфу і ритуалу з ідеологією психологією та мистецтвом [7, 28]. Зазначається, що “політична міфологія – один із аспектів міфологічного “відродження”. Політична міфологія стає основним засобом орієнтації людей у світі, саме цим зумовлена актуальність поданої статті.

Останнім часом увага суспільства концентрується навколо соціально-політичних проблем: влади, власності, якості життя, відносин між різними соціальними групами, геополітики тощо. Під

час кризових явищ у державі активізується інформаційна складова, що має на меті створити ілюзорний образ реальності. За такої умови міфологізація використовується задля консолідації суспільства та його маніпуляції у певних інтересах. Тому важливо дослідити основні компоненти політичної міфотворчості.

Аналіз досліджень і публікацій з теми починаємо визнанням засади міф (грецьк. “слово”, “переказ”) – це форма цілісного масового переживання та тлумачення дійсності за допомогою чуттєво-наочних образів, які можна вважати самостійними явищами природи [3, 505]. У початковому та загальному розумінні міф – стародавня народна розповідь про явища природи, історичні події тощо або фантастичні оповідання про богів, обожнених героїв, уявних істот [8, 349]. Інакше кажучи, це переказ, що містить пояснення й розповідь про походження світу. Виходить, жодне із численних визначень не здатне сповна охарактеризувати міф як унікальне соціокультурне явище.

В архаїчній епосі міф відігравав ключову роль. У первісній культурі він постає як особливий спосіб раціонального пізнання світу, перетворює хаос на космос. Міф допомагав давній людині осмислити події, що відбувались, завдяки чому впорядковував складну мінливу дійсність та структурував її певним чином. Отже, міфологічна свідомість створює світ як завершений та зрозумілий образ, тобто формує картину світу первісної людини, виконуючи світоглядну функцію.

У сучасній культурі, як і в архаїчній, активно функціонує міфологічна свідомість. Вже зазначалося, що у зв'язку з кризою раціоналізму в минулому сторіччі відбувається відродження міфу, який активно проявляється у всіх сферах людської діяльності. Це стало можливим завдяки дослідженням масової свідомості. Масова свідомість – один з видів суспільної свідомості, найбільш реальна форма його практичного існування та втілення. Це особливий, специфічний вид суспільної свідомості, властивий значним неструктурованим множинам людей (“масам”) [9, 20].

Соціальну та психологічну характеристику масової людини дає Х. Ортега-і-Гассет: “Маса розчавлює під собою все, що відмінне, індивідуальне, кваліфіковане й добірне. Хто не схожий на всіх, хто не думає, як усі, ризикує, що його усунуть. Та ясно, що ці “всі” насправді не є всі. “Усі” – це була нормальна складна

єдність мас і розбіжних спеціалізованих меншин. Тепер усі – це тільки маса” [10, 20]. Оскільки маса – скупчення пересічних громадян, які мають невибагливі смаки, то нею легше керувати за допомогою міфології.

У сучасній ідеології поняття міфу використовується для визначення різноманітних ілюзорних уявлень, що впливають на масову свідомість. Міф став невід’ємним елементом політики, її ідей та технологій. Е. Касілер відзначає: “Якщо намагатися розглянути по елементам, що є сучасні політичні міфи, то виявиться, що вони не містять у собі нічого нового. Всі деталі їх давно відомі” [5, 58]. Дослідник наголошував, що політичний міф “створюється згідно плану” і не виникає спонтанно. Його штучно формують майстри своєї справи. У моменти соціальної або економічної кризи у суспільстві міф допомагає людині ідентифікуватися з колективом. За умови цілісності суспільства будь-які інші способи “цементування” суспільства є незадовільними. “Міф завжди поряд з нами і тільки ховається у мороці, очікуючи на свій час” [5, 60]. У зв’язку з чим частина дослідників вказують на спонукаючу властивість міфу, яка пояснюється його емоційністю, безпосередньою чуттєвістю. Завдяки чому можна замінювати дійсні форми соціального стимулювання перетвореними, через що міф трансформується у дієвий індивідуальний та колективний стимулятор, дозволяє суспільству жити в стані афекту, постійному напруженні.

Мета статті з’ясувати специфіку взаємовпливу міфу та політичної активності суспільства. Розглядаючи роль і функції міфу у філософії політики, Е. Касілер констатує, що “міфологізація” свідомості, яка почалася ще в античності та середні віки, набула у ХІХ – ХХ ст. нових рис і сприяла появі тоталітарних ідеологій. Ця міфологізація політики створила передумови, щоб після першої світової війни люди стали більш сприйнятливі до впливу політичних міфів.

За Е. Касілером, одним із чинників, що розповсюджує міфологічну свідомість у суспільстві, є високий рівень розвитку техніки та засобів масової інформації. Політичні міфи сучасності “фабрикуються” та поширюються за допомогою комунікативних засобів. Вони вже не є стихійним результатом вільної уяви, а

стратегічно продумані та масово впроваджені для афективного згуртування й організації соціально роз'єднаного колективу.

У мирний час, у періоди стабільності та безпеки раціональна організація суспільства функціонує та підтримується автоматично. Проте у політиці, як на вулкані, ніколи не буває статичної рівноваги, а завжди – динамічна. Під час підвищеної політичної активності присутність міфу визначає стан суспільної та індивідуальної свідомості, а пік міфотворчості припадає на кризові періоди – війни, революції, реформи. У критичні моменти людського життя раціональні сили, що перешкоджають виходу на поверхню старих міфологічних концепцій, виявляються ослабленими, оскільки у цей час необхідні певні стрімкі “чарівні” рішення для розв'язання складних проблем. Таким “чарівним” рішенням і стає соціально-політичний міф, штучно сконструйований та цілеспрямовано впроваджений у свідомість мас. Е. Касіреп наполягає на тому, що міфи не можна повністю видалити із суспільної свідомості, їх можна лише придушити й підпорядкувати, щоб у необхідний час оволодіти панівним положенням у розумі мас.

Схожої думки дотримується і Р. Барт, який вважає, що зруйнувати міф неможливо. Найкращий спосіб подолати міф – його міфологізація. Тому виходить, щоб зруйнувати “старий” міф, необхідно вигадати “новий”. “Надзвичайно важко здолати міф із середини, бо саме прагнення до позбавлення від нього негайно стає в свою чергу його жертвою; зрештою, міф завжди означає ніщо інше, як опір, що йому чиниться. По правді, кращою зброєю проти міфу, можливо, є міфологізація його самого, створення штучного міфу, і цей вторинний міф являтиме собою справжню міфологію” [1, 103]. О. Лосєв також наголошував на неможливості подолання міфу. Він вважав, що міф – “справжня та максимально конкретна реальність” [6, 34] і наука не може його зруйнувати. Мова йде про те, що наука не народжується з міфу і не існує без нього, адже вона сама міфологічна. Тому вчений вважає, що “коли “наука” руйнує “міф”, то це означає тільки те, що *одна міфологія бореться з іншою міфологією*” [6, 47]. Висновок очевидний: “Тож наука як така із жодного боку не може зруйнувати міф. Вона лише усвідомлює його та позбавляє його певного розсудливого, наприклад, логічного або числового, плану” [6, 48].

Сучасні політичні міфи, на думку німецького філософа, намагаються глибше впливати на психіку та світогляд людей. Творці “політичної міфології” прагнуть змінити менталітет людей, що дасть змогу у майбутньому легко керувати їх поведінкою. “Сучасні політичні міфи діють зовсім інакше. Вони не починають з того, що санкціонують або забороняють якісь дії. Вони спочатку змінюють людей, щоб потім мати можливість регулювати, контролювати їх діяння... Люди перетворюються на жертв міфів без серйозного спротиву. Вони переможені та підкорені ще до того, як стають здатними усвідомити, що насправді відбулося” [5, 63 – 64].

Саме це є найважливішою рисою сучасної політичної міфотворчості, оскільки звичайні методи політичного тиску не є результативними. Навіть за умови фізичного підкорення людина продовжує жити власним життям, у неї залишається сфера особистих інтересів і свобода, що може давати опір пресингу ззовні. Проте певним чином політичні міфи руйнують у людини автономію волі та здатність до незалежного мислення.

Для більш повного сприйняття політичного міфу використовували зміну функцій мови. Щоб краще зрозуміти механізм, необхідно пригадати, що протягом усієї історії цивілізації слово мало дві протилежні функції. Е. Касіреп тут говорить про “семантичне” та “магічне” використання слова. Мова не може існувати без семантичної функції, тому остання ніколи не усувається навіть у так званих примітивних мовах. Проте у малорозвинених суспільствах магічна функція слова є домінуючою. Звідси випливає, що магічне слово має на меті відтворювати певні дії або змінювати явища природи. Тому безпосередньо тільки маг або чаклун здатний перетворити слово на могутній інструмент. “Магічне слово не описує речі або відносини між речами; воно намагається створити дії або змінювати явища природи... Тільки маг або чаклун здатен керувати магією слова, і тільки у його руках воно перетворюється на наймогутнішу зброю... Дивно, але все це відтворюється у сьогоднішньому світі” [5, 62]. З цією метою також використовуються нові слова або вже відомі вживаються у незвичному значенні. Зміна значення слів пов’язана із їхнім перетворенням на магічні, оскільки вони мають спонукати до певних дій та провокувати появу певних емоцій. Отже, “нашим

звичайним словам надали нове значення”, тому такі новостворені слова “наділені емоціями та руйнівними пристрастями”. Як бачимо, одним із найпоширеніших методів політичної міфології є трансформація мови.

Представник європейського структуралізму Р. Барт у праці “Міфології” наголошує, що в міфі важливій не *предмет* повідомлення, а *спосіб* його повідомлення. Він представляє міф структурою метамови, “що викрала мову” [2, 51]. В основі міфу є поняття або ситуація (концепт), яка від початку володіє певним набором значень і смислів. “Міфу властиво перетворювати смисл на форму. Іншими словами, він завжди є викраденням мови” [2, 257]. Міф забирає у концепту його первинний смисл і намагається замінити його на інший, який стане змістом міфу. Отже, міф використовує концепт як форму, котрій можна надати будь-який зміст. Зазначимо, що смисл концепту не зникає, а лише деформується, спрощується. “Міф нічого не приховує і нічого не демонструє – він деформує; його тактика – не правда і не вигадка, а відхилення” [2, 255].

Цей феномен часто використовують засоби масової інформації, коли певні факти замовчуються, а інші, навпаки, активно демонструються, навмисно привертаючи увагу реципієнта. Міф – засіб маніпуляції думкою і поведінкою людей. При цьому Барт наголошує, що “він одночасно означає й оповіщає, вселяє і наказує” [1, 81].

Прийоми міфотворців не обмежуються вправним застосуванням “магічної” функції слів. Щоб слово мало максимальний ефект, воно має спиратися на новий ритуал. Е. Касієр наголошує, що “кожний політичний акт має свій специфічний ритуал” [5, 63]. Водночас політичний ритуал і церемонії розглядають як офіційні й стандартизовані дії символічного значення: ритуал входу президента на посаду, ритуал зустрічі глави іноземної держави, церемонія покладання вінків, обряд поховання вищих посадових осіб держави тощо. Нині призначення ритуалу в політиці таке: демонстрація значущості тієї чи тієї політичної події, підтвердження та зміцнення соціально-політичних норм.

Крім того, у сучасній гуманітаристиці діють такі основні компоненти політичного міфу:

– картина світу у вигляді міфологізованої концепції соціальної Істини (підстава справедливості);

– точка у часі, пов'язана із витокком національної історії та культури, моментом їх вищого уславлення або тяжкого знеславлення (аналог переживання у містичному ритуалі – вибрана слава або травма);

– образ майбутнього (його розуміють як повернення до витоків Золотого Віку);

– глибока опозиція “ми – вони” (аналог міфічної опозиції Добра і Зла) [11, 168].

Політичний міф – завжди вигадка, навіть якщо реципієнтові здається, що це реальність. У його основі закладено певний архетипний сюжет, конкретний досвід та необхідна система образів. Особливу увагу привертає структура політичного міфу:

– архетип певної ситуації, що демонструє соціальне регулювання та примус (“якщо..., то...”);

– конкретний досвід, який емпірично отримано із ситуацій, пов'язаних із даним архетипом;

– система алегоричних образів, функціональна символіка яких співвідносить “бажане” з “дійсним” [11, 47].

Поширення міфологічного мислення стало можливим у тому числі й завдяки масовій культурі. Масова культура – це термін, що використовується у сучасній культурології для позначення специфічного різновиду духовного виробництва, орієнтованого на “середнього” споживача та передбачає широке тиражування оригінального продукту [13, 537 – 538]. Вона виникла в епоху становлення великого промислового виробництва, під час зміни соціальної структури феодального суспільства. Тобто появу масової культури можна пояснити як потребу нового робочого прошарку створити власний різновид міської народної культури; як засіб маніпулювання масовою свідомістю в інтересах владних структур. При цьому використовуються базові архетипні уявлення та почуття (бажання любові, страх перед непізнаним, прагнення успіху, надія на диво тощо), на основі чого створюється продукція, розрахована на миттєву емоційну реакцію споживача. Такий тип культури стимулює пасивне, некритичне сприйняття культурних цінностей і формує нездатність до аналітичного, раціонально осмислення дійсності та створеної псевдореалістичної картини

світу; відбувається адаптація індивіда до природної та соціальної реальності. Внаслідок такого пристосування людина втрачає свою індивідуальність та унікальність, завдяки чому нею легше керувати. Отже, масова культура – сприятливий ґрунт для сучасної міфології, оскільки конструює власний світ, що найчастіше сприймається реципієнтами як більш реальний, ніж власне буденне існування.

У свідомості зростає роль ірраціональної складової завдяки сучасній масовій культурі та тотальній глобалізації інформаційного простору; мислення втрачає здатність віднайти істину, яка позбувається своєї цінності. Е. Касієр зазначив, що наша епоха створила “нову техніку міфу”. Останній сприймається як оповідання, що замішує реальність, при цьому раціоналізує ірраціональне. Проте, жодним чином не нівелюється значення міфу як важливої форми суспільної свідомості та сприйняття дійсності. При цьому у своїй масі міфологічне мислення дістає перевагу над раціонально-логічним. Це одна з умов маніпулювання свідомістю та поведінкою суспільства за допомогою соціально-політичних міфів. Такі міфи рідко стають частиною довготривалої традиції, що входить в ядро культури, але в швидкоплинній масовій культурі здатні посідати важливе місце і досягають своєї кінцевої мети – впливу на свідомість [4, 308].

Технологія глобального, загальнодержавного маніпулювання ґрунтується на систематичному впровадженні у масову свідомість соціально-політичних міфів – ілюзорних ідей, що стверджують певні цінності та норми і сприймаються переважно на віру, без раціонального, критичного осмислення. Для впровадження політичних міфів технологія впливу використовує певні прийоми. До них належать пряма підтасовка фактів, замовчування небажаної інформації, поширення неправди та наклепів, а також відбірні способи: напівправа (наприклад, щоб забезпечити довіру аудиторії об’єктивно і детально висвітлюються малозначні деталі та замовчуються важливіші факти або ж подається загальна помилкова інтерпретація подій), присвоєння “ярликів” (коли для цілеспрямованої компрометації людини чи ідеї без доказів даються підозрілі визначення, наприклад, “шовініст”, “націоналіст” тощо).

Будь-яка виборча кампанія – президентська або парламентська – використовує методи маніпулювання та реклами, які переплітаються між собою, створюючи у виборця далекі від реальності уявлення про конкретного політика/партію. Аналізуючи передвиборчі технології, частина дослідників вважає, що більшість політичних міфів базується на семи архетипних сюжетах.

По-перше, міф про змову тлумачить негативні явища як результат таємного впливу сил темряви. Це можуть бути “вороги народу”, агенти спецслужб, представники сект, шпигуни тощо. Приховані дії представників таємних організацій обов’язково спрямовані на підкорення або знищення суспільства, держави чи окремих політичних діячів. Оскільки до змови причетні демонічні сили, протистояти їм можна, використовуючи будь-які засоби. Тому для боротьби з “темними” силами необхідно об’єднатися.

По-друге, міф про єдність базується на типовій архетипічній протилежності “друзі – вороги”, “свої – чужі”, “ми – вони”. Вони, тобто вороги, – причина усіх негараздів. “Вони” намагаються змінити цінності та роз’єднати суспільство, тому єдиний засіб у протистоянні – об’єднатися та боротися проти “них”.

По-третє, міф про золотий вік або закликає повернутися до витоків світлого минулого, або пропонує йти до світлого майбутнього. До золотого віку нас може привести герой.

По-четверте, міф про героя-рятівника надає конкретним персонажам харизматичних рис. Він повинен мати здібності пророка і талановитого полководця, високі моральні якості. Головне поклонання героя – боротьба з ворогами та подолання перешкод.

По-п’яте, міф про батька народів розповідає про справедливого та доброго політика (батька), який піклується про свій народ. Він – символ свідомості та розуму; добре знає про проблеми людей та готовий їм допомогти.

По-шосте, міф про справедливу вищу істоту ґрунтується на тому, що Бог усе бачить і обов’язково допоможе. За наші страждання буде винагорода.

По-сьоме, міф про героїчне минуле нації, народу про те, що на цій землі колись жили наші видатні предки. Вони були особливими людьми, творили подвиги та доблесні справи. Ми горді за наших предків.

Ці сім міфів є універсальними, особливо при використанні у передвиборній кампанії. Завдяки ним можна спростити сприйняття більшості виборчих сюжетів.

З викладеного випливає, що масова культура стала основним підґрунтям для формування міфології. Сучасна людина настільки звикла до “вигаданого” світу, який активно продукується в тому числі не без допомоги ЗМІ, що вже не може відрізнити його від реальності. Через великий потік інформації важко мислити раціонально, втрачається здатність знаходити істину. Суспільство живе в міфах і створює їх. Одноманітне масове життя пересічного громадянина минає серед певного набору соціально-політичних міфів, а прагнення зрозуміти та пояснити світ породжує нові міфологеми. Тому здатність до міфологізування – характерна риса мислення сучасної людини, а перебування у сфері міфів – невід’ємна особливість його життя.

Політичний міф може як консолідувати суспільство, так і маніпулювати ним. Він “розпорошений” у культурі, яка і є його носієм. Стосовно змісту першого, то він є символічною реальністю, яка має на меті замінити об’єктивну. Сучасний міф поділяє суспільство на правлячу групу (власне міфотворців) та керовану масу (тобто споживачів міфу). Саме тому політичний міф перетворився на могутній засіб маніпуляції масовою свідомістю, що створює перспективи для подальшого вивчення цього феномену.

Література

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика / Ролан Барт ; [пер. с фр. / сост., общ. ред. и вступ. ст. Г.К. Косикова]. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Барт Р. Мифология / Барт Ролан ; [пер. с фр., вступ. ст. и коммент. С.Н. Зенкина]. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 312 с.
3. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия [главн. науч. ред. и сост. С.Ю. Солодовников]. – Мн. : МФЦП, 2002. – 1008 с.
4. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза – М. : ЭКСМО, 2008. – 864 с.
5. Кассирер Э. Техника современных политических мифов / Э. Кассирер // Вестник МГУ. Сер. 7. Философия. – 1990. – № 2. – С. 58 – 69.

6. Лосев А.Ф. Диалектика мифа / А.Ф. Лосев – М. : Академический Проект, 2008. – 303 с. – (Философские технологии).
7. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа / Е.М. Мелетинский – М. : Наука, 1976. – 408 с. – (Исследования по фольклору и мифологии Востока).
8. Новий український тлумачний словник. Близько 20000 слів і словосполучень [укл. Н.Д. Кусайкіна, Ю.С. Цибульник ; за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського]. – Харків : Книжковий клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2008. – 608 с.
9. Ольшанский Д.В. Психология масс / Д.В. Ольшанский – СПб. : Питер, 2001. – 368 с. – (Серия “Мастера психологии”).
10. Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори / Х. Ортега-і-Гассет [перекл. з іспанської В. Бурггарда, В. Сахна, О. Товстенко]. – К. : Основи, 1994. – 420 с.
11. Полосин В.С. Миф. Религия. Государство : Исследование политической мифологии / В.С. Полосин. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Ладомир, 1999. – 440 с.
12. Почепцов Г.Г. Имиджелогия / Г.Г. Почепцов. – М. : Рефлбук, К. : Ваклер, 2000. – 768 с.
13. Социология: Энциклопедия [сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Елькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко]. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1312 с. – (Мир энциклопедий).

Гойман Ольга. Особенности современного политического мифотворчества. Рассмотрены основные черты политического мифотворчества с учетом теоретических обоснований западноевропейских философов. Представлены основные модели политических мифов и их краткое описание.

Ключевые слова: миф, политическая мифология, мифологизация, сознание, массовое сознание, массовая культура.

Hoyman Olha. Peculiarities of modern political myth-making. The key features of political myth-making considering theoretical substantiations by Western European philosophers are provided in this work. The main models of political myths and their short description are presented in the paper.

Keywords: myth, political mythology, mythologize, consciousness, collective consciousness, mass culture.